

КОНСТИТУЦІЙНА РЕФОРМА В УКРАЇНІ: ВИКЛИКИ СУЧАСНОСТІ

Магновський І. Й.

Статтю присвячено дослідженню проведення конституційної реформи в Україні, виявленню проблем забезпечення її дієвості та результативності. З'ясовано сутнісні характеристики конституції як об'єкта реформування, що має поєднувати в собі дві якості – стабільність і динамізм. Розкрито сутність і визначено змістовні характеристики конституційної реформи як юридичної категорії, виявлено її основні ознаки, де одне з ключових місць займає системність реформування, що зумовлена вимогою системності конституційного ладу, яка передбачає послідовність, логічність, усебічність і повноту закріплення у Конституції основних інститутів суспільства й держави. Визначено зміст основних функцій конституційної реформи в Україні як основних напрямів її зовнішнього прояву, котрі безпосередньо впливають з установленої у конкретний історичний період парадигми конституціоналізму та спрямовані на реалізацію її основних положень на практиці. Акцентовано увагу на правосуб'єктності учасників конституційної реформи в Україні в контексті реалізації установчої влади, зокрема Верховної Ради України як суб'єкта конституційної законодавчої (нормотворчої) діяльності; Президента України як гаранта додержання Конституції; народу як єдиного суверена, котрий володіє абсолютною правосуб'єктністю і є носієм влади у різних соціальних формах її прояву, як носія права визначати і змінювати конституційний лад. У зв'язку з перспективами інтеграції України до Європейського Союзу та необхідністю врахування досвіду конституційного розвитку держав-членів ЄС, указано на важливість та необхідність адаптації наявної нормативної бази до європейських стандартів, можливості імплементації адресних рекомендацій. Головними принципами юридичної регламентації законотворчої діяльності має стати закріплення її демократичного характеру і створення умов, які б забезпечили підготовку, розгляд і прийняття якісних законів. Констатовано, що доцільність внесення тих чи інших змін до Основного Закону держави передбачає вирішення одного із головних завдань – забезпечення балансу прав і обов'язків кожної гілки влади, а також самого механізму її формування, у фокусі якої покладено пріоритетність людини як найвищої соціальної цінності.

Ключові слова: конституційна реформа, Конституція України, конституціоналізм, народний суверенітет, місце самоврядування.

Стаття посвящена исследованию проведения конституционной реформы в Украине, выявлению проблем обеспечения её действенности и результативности. Выявлено сущностные характеристики конституции как объекта реформирования, которая должна сочетать в себе два качества – стабильность и динамизм. Раскрыта сущность и определены содержательные характеристики конституционной реформы как юридической категории, выявлено её основные признаки, где одно из ключевых мест занимает системность реформирования, обусловлена требованием системности конституционного строя, которая предусматривает последовательность, логичность, обстоятельность и полноту закрепления в Конституции основных институтов общества и государства. Определено содержание основных функций конституционной реформы в Украине в качестве основных направлений её внешнего

проявления, которые непосредственно вытекают из установленной в конкретный исторический период парадигмы конституционализма и направлены на реализацию её основных положений на практике. Акцентируется внимание на правосубъектности участников конституционной реформы в Украине в контексте реализации учредительной власти, в частности Верховной Рады Украины как субъекта конституционной законодательной (нормотворческой) деятельности; Президента Украины как гаранта соблюдения Конституции; народа как единого суверена, который обладает абсолютной правосубъектностью и является носителем власти в различных социальных формах ее проявления, как носителя права определять и изменять конституционный строй. В связи с перспективами интеграции Украины в Европейский Союз и необходимостью учёта опыта конституционного развития государств-членов ЕС, указано на важность и необходимость адаптации имеющейся нормативной базы с европейскими стандартами, возможности имплементации адресных рекомендаций. Главными принципами юридической регламентации законотворческой деятельности должно стать закрепление её демократического характера и создание условий, которые бы обеспечили подготовку, рассмотрение и принятие качественных законов. Констатируется, что целесообразность внесения тех или иных изменений в Основной Закон государства предусматривает решение одной из главных задач – обеспечение баланса прав и обязанностей каждой ветви власти, а отсюда и самого механизма её формирования в фокусе которой положена приоритетность человека как высшей социальной ценности.

Ключевые слова: конституционная реформа, Конституция Украины, конституционализм, народный суверенитет, местное самоуправление.

The article is devoted to the research of constitutional reform in Ukraine, revealing the problems of ensuring its efficiency and effectiveness. The essence of the constitution as an object of reform, which has to combine two qualities – stability and dynamism. The essence and defined the content characteristics of the constitutional reform as a legal category, revealed its main features, where one of the key places is the systemic reform, which is conditioned by the requirement of systematic constitutional order, which provides for consistency, logic, comprehensiveness and completeness of consolidation in the Constitution of the main institutions of society and state. The content of the main functions of constitutional reform in Ukraine as the main directions of its external manifestation, which emerge directly from the paradigm of constitutionalism established in a particular historical period and aimed at realization of its main provisions in practice. The attention is paid on the legal competence of the participants in the constitutional reform in Ukraine in the context of the implementation of the constituent power, in particular the Verkhovna Rada of Ukraine as a subject of constitutional legislative (normative) activity; The President of Ukraine as a guarantor of the observance of the Constitution; the people as the only sovereign, who possesses absolute legal personality and is the bearer of power in various social forms of its manifestation as a carrier of the right to define and change the constitutional system. In connection with the prospects of Ukraine's integration into the European Union and the need to take into account the experience of the constitutional development of the EU member states, it is pointed out the importance and necessity of adapting the existing normative base to European standards and the possibility of implementing targeted rec-

ommendations. The main principles of legal regulation of law-making activity should be to consolidate its democratic nature and create conditions that would ensure the preparation, consideration and adoption of high-quality laws. It was stated that the expediency of introducing certain amendments to the Constitution of the state envisages solving one of the main tasks – ensuring the balance of rights and responsibilities of each branch of government, and hence the very mechanism of its formation, in the focus of which is the priority of man as the highest social value.

Key words: constitutional reform, constitution of Ukraine, constitutionalism, folk sovereignty, local government.

Суспільний діалог щодо можливостей удосконалення Основного Закону України розглядається основним чинником модернізації держави, при чому як із певним спадом, так і з активізацією (залежно від розвитку суспільно-політичних подій у суспільстві набирає обертів у національному інформаційному просторі та дискурсі суб'єктів політичного процесу).

А тому, як зазначає Н.В. Агафонова, складний і суперечливий перебіг конституційної реформи з часу проголошення незалежності України, що супроводжувався низкою конституційних змін і відсутністю консенсусу в суспільстві щодо змісту і форм як самих змін, так і поточних цілей та мети конституційного розвитку виявив проблему концептуальних засад конституційного будівництва країни. Сьогодні це питання набуває все більшого значення у зв'язку з перспективами інтеграції України до Європейського Союзу (далі – ЄС) та необхідністю врахування досвіду конституційного розвитку держав-членів ЄС. Тому в сучасній науці конституційного права України проблематика конституційної реформи поставала окремим перспективним і актуальним напрямом наукових досліджень, особливість якого зумовлена його складним міжінституційним характером, що пов'язано з комплексом суспільних відносин, котрі виникають у зв'язку з конституційною реформою, правове регулювання яких забезпечується різними інститутами конституційного права [1, с. 3].

Тому існує витребувана часом нагальна потреба в новітніх підходах теоретико-правових напрацювань щодо створення відповідних засад конституційної реформи в Україні, її ефективності та продуктивній дієвості, що породжує актуальність та необхідність вирішення цієї проблематики.

Вагомий внесок на сучасному етапі державотворення у вивченні питань конституційної реформи України зробили такі вчені як Н.В. Агафонова, М.О. Баймуратов, Ю.Г. Барабаш, О.В. Батанов, Ю.О. Волошин, М.І. Козюбра, А.М. Колодій, О.Л. Копиленко, А.Р. Крусян, В.В. Лемак, Р.М. Максакова, О.В. Марцеляк, М.П. Орзіх, А.О.Селіванов, О.В. Скрипнюк, В.Я. Тацій, Ю.М. Тодика, В.Л. Федоренко, В.М. Шаповал, Ю.С. Шемшученко та інші, напрацювання котрих містять корисний за обсягом фактичний матеріал та спонукає до подальших правових досліджень наукових засад розвитку окремих інститутів конституційного права України.

Тому метою і завданням статті є зосередження уваги в правовому аспекті на певних структурних складниках у реалізації конституційної реформи в Україні в умовах сьогодення, що сприятиме її результативності.

Одна з ключових проблем забезпечення стабільності демократичного розвитку України полягає у більш глибоких та істотних речах праворозуміння, пов'яза-

ного з реалізацією положень чинної Конституції. Практика правозастосування свідчить, що суб'єкти владних повноважень не завжди належно дотримуються положень Основного Закону, що не відповідає його сенсу як засобу обмеження владної сваволі й гарантування прав людини. Тому виникає суперечність між фактичною та юридичною конституцією, баланс між якими є ключовою концепцією сучасної доктрини конституціоналізму. Мабуть, саме в цьому, як зазначав В.С. Нерсисянц, полягає ключова проблема парадигми конституціоналізму посттоталітарних країн, котру Венеціанська комісія свого часу визначила «грою з правилами», а не «грою за правилами» [2, с. 42; 3, с. 4].

А.О. Селіванов слушно зауважує, що реформа Конституції – це не зміна її тексту, а зміна змісту і затвердження верховенства її принципів та цінностей, вона означає системні перетворення із встановленням вищих пріоритетів, які не отримали достатньої конституційної сили. Учений також наголошує, що функції конституційної реформи – це основні напрями її зовнішнього прояву, які безпосередньо впливають з установленої у конкретний історичний період парадигми конституціоналізму та спрямовані на реалізацію її основних положень на практиці. Реформа покликана усунути суперечності в механізмі державної влади, закріпити баланс владних повноважень Президента, Парламенту та Уряду. Вона повинна враховувати фундаментальні проблеми реальної влади народу, конституціоналізму та децентралізації управління, врахувати нові підходи до функціонування органів правосуддя та прокуратури [4, с. 35].

На думку Р.М. Максакової, сьогодні метою конституційної реформи залишається створення системи вітчизняного конституціоналізму, гідного третього тисячоліття людської цивілізації [5]. Тому, як констатує А.Р. Крусян, конституційна реформа є самостійним напрямом формування сучасного українського конституціоналізму [6, с. 418].

Конституційна реформа передбачає кардинальні новації в Основний Закон держави щодо політико-правових засад життєдіяльності суспільства. Стосовно цього І.Б. Коліушко слушно наголошує на тому, що вона має бути спрямована на встановлення більш виваженої та чіткої системи організації публічної влади. При цьому в Конституцію України мають бути закладені механізми, які унеможливають зловживання повноваженнями з боку вищих органів влади на майбутнє. Основне завдання конституційної реформи полягає у встановленні більш ефективного державного механізму, що гарантуватиме діяльність владних суб'єктів у межах правового поля. Важливість реалізації цього завдання важко переоцінити. Від нього залежить те, що визначатиме засади політичного життя України: право чи свавільна воля людей, котрі перебувають при владі у цей момент [7].

Конституція, як стверджує В.Ф. Мелашенко, має поєднувати в собі дві якості – стабільність і динамізм. Стабільність надає конституції таких рис, як добротність, надійність, сталість. З іншого боку, вона не може не реагувати на зміни, що постійно відбуваються в суспільстві [8, с. 119].

Н.М. Пархоменко указує на те, що Конституція і закони мають бути стабільними, щоб вони могли реалізовуватись і позитивно впливати на розвиток політичної

та правової системи. Водночас із розвитком та зміною суспільних відносин законодавство має оновлюватись, оскільки виникає потреба в усуненні суперечностей шляхом внесення змін і доповнень [9, с. 78].

Теорія А.М. Медушевського щодо конституційних циклів пов'язує конституційну реформу з потребою забезпечити відповідність політичної влади характеру соціальних змін шляхом введення нової легітимуючої формули [10, с. 496].

Системність реформування (як необхідна ознака конституційної реформи) зумовлена вимогою системності конституційного ладу. Системність конституційного ладу передбачає послідовність, логічність, усебічність і повноту закріплення у Конституції основних інститутів суспільства й держави. Системність конституційної реформи спрямована на подолання суперечності та непослідовності низки положень чинної Конституції України, про які неодноразово зазначали вчені О.В. Скрипнюк, Ю.С. Шемшученко та О.І. Ющик [11, с. 42-43].

Професор Страсбурзького університету Ж.-П. Жакке засвідчує, що конституційна реформа як складний процес і запланований результат, як сукупність дій та актів характеризується певним колом суб'єктів, учасників її підготовки і запровадження. При цьому кожен етап конституційних трансформацій, що реалізується у певних конституційно-правових відносинах характеризується своїм колом суб'єктів (учасників). Усі вони є суб'єктами конституційного права, володіють особливою, конституційною правосуб'єктністю і виконують свої ролі у конкретних конституційно-правових відносинах щодо реалізації установчої влади. Не випадково установчою владою називають сукупність органів, до обов'язків яких належить розроблення і перегляд конституції [12, с. 107].

Загалом, серед учених-конституціоналістів поширеною є думка про народ як єдиного суверена, котрий володіє абсолютною правосуб'єктністю і є носієм влади у різних соціальних формах її прояву. Тому закономірно, що категорія «народний суверенітет» у теорії та практиці конституціоналізму належить до найголовніших конституційних цінностей, оскільки свідчить про верховну владу в Україні, яка охороняється конституційним ладом, усіма засобами механізму держави й особливо конституційним правосуддям [13, с. 303].

Актуальними, як зазначає О.Л. Копиленко, залишаються питання призначення виборів, транспарентності виборчого процесу, прозорості фінансування політичних партій, звітування кандидатів за використання коштів під час виборчого процесу, формування професійних та стабільних виборчих комісій, пошуку дієвого механізму для реалізації виборчих прав внутрішньопереміщених осіб та подолання нестачі історичної пам'яті безпосередніх учасників реформ. У межах реформування конституційних засад виборчого законодавства, як зазначає вчений, необхідно зосередитись на двох основних завданнях: по-перше, слід адаптувати наявну нормативну базу до європейських стандартів (ідеться про положення Першого Протоколу до Конвенції про захист прав людини й основоположних свобод, окремі універсальні акти органів Ради Європи, Кодекс належної практики у виборчих справах та інші документи Венеціанської комісії). У цьому контексті слід також взяти до уваги практику Європейського суду з прав людини;

по-друге, необхідно розглянути можливість імплементації адресних рекомендацій для України, які було викладено у резолюціях Ради Європи щодо ситуації в Україні та висновках Венеціанської комісії щодо чинних виборчих законів і наданих на її розгляд законопроектів [14, с. 47].

Сьогодні, як указує О.Г. Мурашин, важливим є вдосконалення законодавчого урегулювання участі в законотворчій діяльності органів державної влади та інших суб'єктів законотворчого процесу. Головними принципами юридичної регламентації законотворчої діяльності має стати закріплення її демократичного характеру і створення умов, які б забезпечили підготовку, розгляд і прийняття якісних законів. Із метою поліпшення якості законотворчості необхідним є встановлення чіткої регламентації процедури прийняття, офіційного оприлюднення та порядку набрання чинності всіх видів законів в Україні у єдиному законодавчому акті [15, с. 180].

О.М. Клименко зосереджує увагу на проблемі конституційної визначеності національної економічної системи, що є особливо актуальною у світлі перспектив конституційної реформи, по-перше, у зв'язку з відсутністю системного закріплення засад національної економічної системи в Конституції України, по-друге, зважаючи на невинне падіння рівня економічного розвитку держави та її економічного потенціалу внаслідок запровадження недолугої економічної політики впродовж усіх років незалежності України, зокрема через масове зубожіння громадян України в останні кілька років [16, с. 61].

Адже, як зазначається у науковій літературі, саме конституційне право з притаманною йому аксіологічною системою покликане дати відповідь на питання про належне співвідношення влади і свободи через визначення засад відносин власності і встановлення такого порядку взаємовідносин політичної і економічної влади, за якого публічна влада діяла б у правових межах загальних інтересів, а власність, будучи відокремленою від влади, забезпечила б ефективне зростання економічного потенціалу держави; тому економічні відносини є важливою сферою конституційного регулювання, а економічний розвиток суспільства природно стає конституційною проблемою [17, с. 34].

О.М. Клименко вказує, що конституційну реформу, спрямовану на демократичний розвиток, посилення конституційних основ державного суверенітету, територіальної цілісності України, національної безпеки, не слід приймати такою, що автоматично забезпечить сприятливі умови для економічного та соціального прогресу, тому важливо, щоб будь-які конституційні трансформації здійснювались з урахуванням фактора впливу економічної системи, адже будь-яке будівництво повинно мати матеріальну основу [16, с. 62].

Ю.Г. Барабаш вважає, що настав час говорити не про чергові косметичні зміни Конституції, а про нову філософію, ідеологію, закладену в тексті установчого акту, а заплановані реформи мають якщо не сприйматися прогресивною частиною населення, то хоча б відповідати ціннісній основі його світогляду [18, с. 87].

Інші науковці доводять раціональність розроблення і прийняття нової редакції Конституції України. Так, О.І. Ющик вважає, що вже сьогодні є потреба розпочати розроблення проекту нової редакції Конституції України, для того, щоб через 3-5 років ухвалити її. Водночас

уже нині необхідно орієнтуватися на ухвалення нової редакції Конституції України спеціально створеним органом (наприклад, Конституційними зборами, Всеукраїнськими установчими зборами, Конституційною асамблеєю тощо). Статус і регламент роботи цього органу варто було б розробити протягом одного-двох років і затвердити його двома третинами складу Верховної Ради України [19].

Відтак А.Р. Мацюк упевнений, що конституційна реформа не повинна передбачати розроблення і прийняття цілком нової Конституції, оскільки більшість положень чинної Конституції виправдали себе часом, сприяли становленню нової незалежної держави, відповідають європейським цінностям і стандартам [20, с. 20].

На думку І.Б. Коліушка, обидва методи конституційного реформування є можливими і повний перегляд Конституції, включаючи зміну назв розділів, переформулювання більшості конституційних положень, тобто виклад Конституції у новій редакції, внесення змін до окремих положень за умов збереження чинної структури Конституції. Вибираючи між ними, слід урахувати те, що повний перегляд Конституції є ризикованим, оскільки може привнести проблеми у ті конституційні інститути, які досі функціонували добре. Окрім того, виклад Конституції у новій редакції може бути виправданим для запровадження справді досконалішого концептуального підходу до конституційного регулювання суспільних відносин. А значить треба було б провести серйозну дискусію про це, попередньо обговорити і затвердити структуру нової редакції Конституції [21, с. 134].

В.М. Шаповал констатує, що без глибоких змін до чинної Конституції у царині місцевого самоврядування не вирішити тих питань, які об'єктивно постають. Навіть за формою не відомо, у якому саме напрямі мають відбуватися реформи на рівні Конституції. Однак обов'язково на рівні конституції повинні бути вирішені питання статусу та повноважень місцевих державних адміністрацій, бо інакше вони ніколи не дозволять вирости регіональному самоврядуванню [22]. Адже, як підкреслює І.М. Сопілко, особливе місце в системі суб'єктів забезпечення прав і свобод людини та громадянина займають саме органи самоврядування, покликані забезпечити реалізацію прав людини і громадянина, в межах закону здійснювати регулювання й управління суттєвою часткою суспільних справ, що належать до їхньої компетенції, в інтересах місцевого населення. Проблема реформування місцевого самоврядування є однією з найактуальніших у сучасних умовах розвитку української державності. Перспективи її розв'язання багато в чому визначають спрямованість і зміст політичних дискусій, які безпосередньо пов'язані з формуванням ефективної публічної влади в нашій країні, встановленням справжнього народовладдя. Місцеве самоврядування є вагомим і значимим елементом громадянського суспільства, адже лише воно здатне забезпечити самоорганізацію громадян, яка є основою концепції громадянського суспільства [23, с. 93-94].

Таким чином, головною метою конституційної реформи на нинішньому етапі розвитку українського державотворення має бути консолідація політичної влади та територіальної структури держави й усунення потенційних інституціональних чинників нестабільності у цій сфері. Для цього одним із головних завдань є забезпечення балансу прав і обов'язків кожної гілки влади,

тобто самого механізму її формування, у фокусі якої покладено пріоритетність людини як найвищої соціальної цінності. Лише під таким кутом зору слід оцінювати доцільність внесення тих чи інших змін до Основного Закону держави.

Література

1. Агафонова Н.В. Конституційна реформа в Україні: поняття, інституційний механізм та забезпечення ефективності: автореф. дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.02 – конституційне право; муніципальне право; Інститут законодавства Верховної Ради України. Київ, 2017. 38 с.
2. Нерсисянц В.С. Перестройка и правовое мышление. Советское государство и право. 1987. № 9. С. 40-44.
3. Стрижак А.А. Установча влада: основні критерії легітимності внесення змін до Конституції України: науково-популярне видання. Київ: Логос, 2013. 132 с.
4. Селіванов А.О. Доктрина компетенції конституційного правосуддя. Віче. 2011. № 17. С. 33-36.
5. Максакова Р.М. Конституційно-правові проблеми установчої влади в Україні: автореф. дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.02 – конституційне право; муніципальне право; Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України. Київ, 2013. 36 с.
6. Крусян А.Р. Сучасний український конституціоналізм: монографія. Київ: Юрінком Інтер, 2010. 560 с.
7. Коліушко І.Б. Старт чи фальстарт конституційної реформи? / 12 жовтня 2012 р. URL: http://gazeta.dt.ua/POLITICS/start_chi_falstart_konstitutsiynoyi_reformi_.html. – Назва з екрану.
8. Конституційне право України / за ред. В.Ф.Погорілка [4-е вид.]. Київ: Наукова думка, 2003. 732 с.
9. Пархоменко Н.М. Стабільність конституції України як чинник формування та ефективного функціонування політичної системи. Правові основи розвитку сучасних політичних систем: досвід України та Республіки Білорусь: м-ли міжн.наук.конф. (Київ, 22 лист.2012 р.). Київ: Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2013. С. 75-78.
10. Медушевский А.Н. Сравнительное конституционное право и политические институты: курс лекций. Москва: ГУ ВШЭ, 2002. 512 с.
11. Теоретичні проблеми розвитку конституційного законодавства України на сучасному етапі: монографія / Ю.С. Шемшученко, О.І. Ющик, О.В. Скрипнюк та ін.; за ред. Ю.С. Шемшученка. О.І. Ющика. Київ: Юридична думка, 2014. – 316 с.
12. Жакке Ж.-П. Конституционное право и политические институты: учеб. пособие / пер. с франц. Москва: Юрист, 2002. 365 с.
13. Селіванов А.О. Суверенітет народу і публічна влада. Влада в Україні: шляхи до ефективності. Всеукраїнський форум вчених-правознавців / відп. ред. О.Д. Святоцький. Київ: Ін Юре, 2010. 687 с.
14. Копиленко О.Л. Удосконалення виборчої системи в контексті конституційної реформи // Конституція і виборчий процес в Україні: м-ли міжнар. наук.-практ. конф (Київ, 25 червня 2015 р.). Київ: Юридична думка, 2015. С. 47-51.
15. Мурашин О.Г. Стан та перспективи розвитку законодавчої діяльності в Україні. Слово Національної школи суддів України. 2013. № 1(2). С. 174-180.
16. Клименко О.М. Проблеми конституціоналізації засад економічної системи України. Конституційна реформа в Україні: новий етап та сучасні виклики. Київ: Інститут законодавства Верховної Ради України, 2015. 286 с.
17. Бондарь Н.С. Экономическое развитие общества в контексте решений Конституционного Суда РФ. Закон. 2006. № 11. С. 31-36.

18. Барабаш Ю.Г. Ефективність державної влади в умовах дефіциту демократії (конституційні аспекти). Право України. 2015. № 5. С. 81-89.

19. Ющик О.І. Питання державотворення: чи відбудеться в Україні правова реформа? URL: <http://www.viche.info/journal/548>.

20. Мацюк А.Р. Прийняття нової Конституції України 1996 року, її передумови й особливості та перспективи конституційної реформи. Віче. 2013. № 4. С. 15-20.

21. Конституційна реформа: збірник матеріалів Центру політико-правових реформ за 2007-2013 роки / За заг. редакцією І.Б. Коліушка. Київ: Москаленко О.М., 2013. 166 с.

22. Шаповал В.М. Законопроект № 3207 є виключно спробою обмежити повноваження центральної влади в особі Президента. Витяги з виступів доповідачів на Громадському форумі «Конституційна реформа: погляд громадянського суспільства» (Одеса, 16-18 лютого 2007 р.)

URL: <http://parlament.org.ua/upload/docs/Vytyagy.doc.pdf>. – Назва з екрану.

23. Сопілко І.М. Органи місцевого самоврядування в системі забезпечення прав і свобод людини і громадянина. Наукові праці Національного авіаційного університету. Серія «Юридичний вісник» Повітряне і космічне право». № 3 (16). 2010. Київ: Вид-во Нац. авіац. ун-ту «НАУ-друк», 2010. С. 91-95.

*Магновський І. Й.,
доктор юридичних наук, доцент,
професор кафедри міжнародного,
конституційного та адміністративного права
Івано-Франківського юридичного інституту
Національного університету
«Одеська юридична академія»*